

Hlaváček, Ivan

Pomocné vědy historické a zejména diplomatika ve francouzských encyklopediích 2. půle 18. století : (první poznámky)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2003, vol. 52, iss. C50, pp. [177]-186

ISBN 80-210-3380-0

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102555>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVAN HLAVÁČEK

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ A ZEJMÉNA DIPLOMATIKA VE FRANCOUZSKÝCH ENCYKLOPEDIÍCH 2. PŮLE 18. STOLETÍ (PRVNÍ POZNÁMKY)

Ohlédnutí historikovo na dějiny vlastního oboru má v sobě vždy zvláštní kouzlo. Nejde přitom jen o poměřování sebe sama s předchůdci, ale zejména také – a to častěji než by se mohlo zdát – o to, aby se upozornilo na neprávem zapadlá jména či na činy, které si zaslouží, aby nebyly zapomenuty, byť jsou třeba i zakryty anonymitou. I když se v poslední době leccos učinilo a různým problémům i osobnostem a institucím byla věnována pozornost a to jak doma,¹ tak v zahraničí,² mnoho práce ještě zbývá vykonat, ba svým způsobem jde

¹ Nepočítám-li nekrology, jež mají jiný charakter i dopad, i když jim přináležejí významné místo zejména proto, že bývají psány osobami, jež zesnulým stávaly blízko, takže přinášejí i leccos z toho, co sice *non est in actis*, ale je či bylo *in mundo*, mohu z poslední doby upozornit zejména na své následující stati o dějinách pomocných věd historických v našich zemích. První vyšla pod názvem *Několik úvah o diplomacie, jejích dějinách, potřebách a perspektivách*, Sborník archivních prací (= SAP) 33, 1983; s. 3–31. Dále to jsou: *Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích* (Se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filozofické fakultě Univerzity Karlovy). In: 200 let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Praha 1988, s. 13–134 (zejména je důležitá řada v ní citovaných studií Zdeňka Šimečka), sborník *Josef Emler (1836–1899)*. Příspěvky k jeho učitelské, vědecké a organizační činnosti. Red. Ivan Hlaváček. Praha 1989, s. 9–129, *Grundzüge der Entwicklung der lateinischen Diplomatie in den slawischen Ländern bzw. in Mittel- und Osteuropa*. In: *Un secolo di paleografia e diplomazia (1887–1986)*. Roma 1988, s. 237–266. Nejnověji pod redakcí Jaroslavy Hoffmannové a Jany Pražákové vyšel *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2001, jakož i příslušné „pomocněvědné“ pasáže u Karla Kazbundy: *Stolice dějin na pražské universitě* 1–3. Praha 1964nn. a Františka Kutnara a Jaroslava Marka: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*. Praha 1997² a nejčerstvěji zatím netištěná doktorská práce o německé univerzitní historiografii u nás v 19. a 20. století: Kolář, Pavel: *Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882–1938 im mitteleuropäischen Vergleich* (mit den Universitäten Wien und Berlin). Praha 2002.

² Srov. monumentální knihu o dějinách Monumenta Germaniae historica od Harry Breslaua, *Geschichte der Monumenta Germaniae Historica*. Hannover 1976 (původně v r. 1921), z novějších alespoň ilustrativně stať Waltra Heineyera: *50 Jahre Forschungsinstitut Lichtbildarchiv der älteren Originalurkunden in Marburg*. Archiv für Diplomatik 25, 1979, s. 328–344, jež se stala z dnešního pohledu předčasným nekrologem tohoto ojedinělého zařízení, práci Horsta Fuhrmanna: „*Sind eben alles Menschen gewesen*“.

o práci nikdy nekončí. A nejsou to jenom nově čtené a interpretované spisy našich předchůdců, jež zdaleka ne vždy patří toliko do dějin toho oboru, do něhož se hlásí, ale i jejich netištěné (a ovšem i tištěné, i když ty tvoří jen zlomek toho, co je dochováno) pramenné materiály či korespondence,³ jež leckdy přinášejí překvapivě ostré a zdaleka ne vždy překonané názory a informace, ale i vlastní původní pramenný materiál, který nebyl zdaleka vždy dostatečně vzat v úvahu, když příslušné originální texty zanikly. Jedinou cestou vedoucí vpřed je ovšem právě využití takových opisů, často výrazně mladších, ba zasutých v materiálech barokních a nezděděných i ještě novějších.⁴

Není tu možno věnovat těmto leckdy důležitým otázkám byt' jen trochu zevrubnější pozornost, protože mi v následujících řádcích jde o něco dosti odchýleného, nicméně pro širší ohlas uvedených disciplín o ne zcela zanedbatelnou otázku, totiž jak byly tyto obory prezentovány na obecnějším fóru, a to tím spíše, že mám důvodný dojem, že jde o tematiku, která se vlastně do zorného pole historiografie našeho oboru vůbec nedostala.⁵ Jinými slovy řečeno: chci se ptát, jak informace o pomocných vědách překračovaly jejich úzce odborné hranice. I to je ovšem úkol rozsáhlý a třeba říci, že prakticky dosud ani neotevřený, jenž by si, myslím, zasloužil detailnější pozornost. Na tomto místě bych chtěl pouze upozornit – a zdůrazňuji, že půjde toliko o první upozornění – na několik diametrálně odlišných encyklopedií francouzských druhé půle 18. století, které reprezentují, či v druhém případě jen prezentují stav znalostí tehdejší doby. A druhým, ovšem toliko vedlejším cílem je upozornit poněkud zřetelněji a obecněji na význam všeobecných encyklopedií pro širší rezonanci zdánlivě či skutečně odlehých oborů a jejich matérie v obecnějším povědomí společnosti, i když by se to zdánlivě právě diplomatiky nemělo týkat, neboť kolovala parola, že zejména na sklonku 18. století to byla, pro nás skoro překvapivě, právě diplomatika jako

Gelehrtenleben im 19. und 20. Jahrhundert. München 1996 a nejnověji Schaller, Annetrin: *Michael Tangl und seine Schule*. Forschung und Lehre in den Historischen Hilfswissenschaften. Stuttgart 2002.

3 Výjimkou tu jsou ovšem korespondence vrcholných představitelů oboru, jako byli zejména Jean Mabillon či o dvě století později Theodor Sickel, jež byly již předmětem mnoha úvah a edic, i když i ani tu nebylo dosud vykonáno ani vše podstatné.

4 Tu stačí upozornit na objevnou stať Bernarda Bischoffa, jíž vlastně objevil řadu raně středověkých listů, zachovaných a skrytých v barokním opisu současného, tj. raně středověkého leč posléze zaniknuvšího svatojiramského rukopisu. Viz Bischoff, Bernhard: *Salzburger Formelbücher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit*. In: Bayerische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Sitzungsberichte 1973–4.

5 Nejen že informace o tom nenalzáme v běžných kompendiích, ba ani ne ve specializovaných obecnějších pracích historiografických, ale ani – jak mne ubezpečili někteří přední zahraniční kolegové – v detailní literatuře zapadlé na odlehých místech. Z obecných přehledů přinášejí širší informace opět Bresslau, Harry: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien 1*. Leipzig 1912, s. 21nn a pak Vojtíšek, Václav: *O vývoji diplomatické metody*. Sborník historický 2, 1954, s. 5nn. Nic nepřináší už výše zmíněný sborník redigovaný Armando Petruccim a Alessandro Pratesim, *Un secolo di paleografia e diplomatica (1887–1986)*. Roma 1988, protože požádaní autoři potenciálně klíčových stať o vývoji diplomatických studií v Německu a ve Francii své příspěvky nedali.

obor, která vzbuzovala ve „vyšších kruzích“ širší zájem a byla prý i předmětem konverzací v salónech, i když si to – přiznávám – dost dobře neumím představit. To ovšem souviselo nepochybně do značné míry, zejména ve střední Evropě, s tím, že jako předmět byla tato disciplína tehdy velmi úzce spojována s jurisprudencí a byla tak prezentována společně s výukou „jiných“ právních disciplín, zatím co její vztah k vlastní historiografii byl volnější.

Po velkém spisu Mabillonově a pak po anonymně-neanonymním díle jeho maurinských spolubratří a pokračovatelů, neméně proslulých Nouveau Traité de diplomatique, jež vycházely v letech 1750–1765 a přinášely množství materiálu sebraného řadou jejich řádových bezejmenných spolupracovníků a předchůdců, dochází ve Francii k útlumu tohoto studia. Dom René Prosper Tassin a Dom Charles François Toustain tento rozsáhlý podnik začali, dokončovat však jej musel po smrti druhého z jmenovaných Tassin sám. Dílo samo, jehož význam zejména pro papežskou diplomatiku je oceňován, které ale jako celek není hodnoceno jako výrazný pokrok, ba naopak je zpětně kritizováno pro svou chaotičnost a mechaničnost,⁶ nevzniklo ovšem jen jako pouhé pokračování Mabillonovo, neboť po jeho díle nedošlo ke vzduchoprázdnu, nýbrž práce se rozvinula v širším kontextu a podílela se na ní řada autorů četnými pracemi.⁷ Jejich jména ovšem do značné míry buď oprávněně zcela zapadla nebo získala více či méně právem nálepku Mabillonových nerovných oponentů a vůdčí roli přejímá věda německá zejména díly Heumannovými a pak Schönemannovými.⁸ Obě skupiny děl těchto a jiných specialistů byly ovšem zaklety do odborných publikací (Heumannovy pak byly podávány dokonce v jazyce latinském), takže okruh jejich působení byl nutně výrazně limitován. Ještě více to pak platilo pro Francii, kde v druhé polovině 18. století vlastně nenalzáme publikační pokračování diplomatických prací, pomineme-li slovníkovou kompilaci z Nouveau Traité od J.-F. de Vainese.⁹ Za zaznamenání stojí, že v r. 1762 se tu zrodily počátky velkého

⁶ To se tím spíše týká takřka paralelního německého překladu z let 1759–1769, srov. V o j t í š e k , V.: *O vývoji*, s. 14n. s citátem odsudku Ludwiga Traubeho.

⁷ Zatím tak činí nejzjevněji, i když stále jen zběžně, R o s e n m u n d, Richard: *Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon vornehmlich in Deutschland-Österreich*. München-Leipzig 1897, s. 21nn. O maurinech je ovšem rozsáhlá literatura, i když z našeho hlediska neuspokojuje. Z nejnovějších prací možno uvést C h a u s s y, Dom Yves: *Les Bénédictins de Saint-Maur 1–2*. Paris 1989–1991 a G a s n a u l t, Pierre: *L'érudition mauriste à Saint-Germain-des-Prés*. Paris 1999. O práci Peter G. T r o p p e r a: *Urkundenlehre in Österreich vom frühen 18. Jahrhundert bis zur Errichtung der „Schule für Österreichische Geschichtsforschung“ 1854*. Graz 1994, srov. moji recenzi in: Archivní časopis (= AC) 47, 1997, s. 268n. Soudobé informace lze nalézt u F. A. H u c h a: *Versuch eine Literatur der Diplomatie*. Erlangen 1792 a u C. T. G. S c h ö n e m a n n a: *Versuch eines vollständigen Systems der Diplomatie I*. Hamburg 1801.

⁸ Stačí tu upozornit jen na oba již citované přehledy dějin oboru – B r e s s l a u, H.: *Handbuch I*, s. 28nn. a V o j t í š e k, V.: *Vývoj*, s. 11 nn.

⁹ V historiografických úvodech základních diplomatických příruček, zejména francouzských, cituje toto dílo toliko G i r y, Arthur: *Manuel de diplomatique I*. Paris 1894, s. 67 (reprint Paris 1925), jenž ovšem přes všechna negativa zdůrazňuje vliv Toustain-Tassinova díla ještě hluboko do 19. století a rovněž konstatuje prázdnotu druhé půle 18. století a časů těsně ná-

díla tzv. Cabinet des chartes, které se ale ubíralo jiným směrem a v němž se podařilo během nedlouhé doby shromáždit několik desítek tisíc opisů listin naplňujících několik set objemných svazků,¹⁰ aniž by ale z toho vyplynul nějaký bezprostřední vědecký či vůbec publikační zisk.

Ovšem 18. století, zejména jeho druhá polovina, bylo také dobou četných děl encyklopedických v Německu, Anglii i jinde, zejména ale také ve Francii s dnes udivující frekvencí, kdy desítky objemných svazků vycházely v rozpětí často jen několika málo let. Zejména ovšem proniklo do širšího povědomí epochální dílo obecné, totiž Diderotova a d'Alembertova *Encyclopedie ou dictionnaire raisonnée des sciences, des arts et des métiers* (dále jen EDR).¹¹ V rychlém sledu a s překonáváním mnoha protivenství vyšlo v letech 1751–1765 28 svazků (zvláštní náhodou má i náš Ottův slovník naučný ve své základní řadě stejný počet svazků) prvního vydání, jež doplnilo 5 svazků dodatků, vydaných v Amsterdamu v letech 1776–1777, abychom se ještě před francouzskou revolucí setkali už i s jejím třetím vydáním.

Zvláštní pozornost si ale v této souvislosti zaslouhuje na ni navazující *Encyclopedie methodique ou par ordre de matieres...precédée d'un Vocabulaire universel, servant de Table pour tout l'Ouvrage*, hlásící se nadto jmenovitě k Diderotově a d'Alembertově Encyklopedii (dále jen EM). Pokud jde o hesla „Velké encyklopedie“ je sice většina z nich anonymní, ale některá jsou označena autorskými šiframi, vysvětlenými v příslušných úvodech. Pro diplomatiku byl kompetentní abbé Lenglet Dufrenoy. Naopak EM jsou po této stránce „jednobarevné“, neboť čerpají z aktuálních děl současnosti či nedávné minulosti, na něž je obecně, i když jistě ne vyčerpávajícím způsobem, upozorněno v předmluvě.¹² I když je třeba už zde dodat, že prakticky všechny tyto encyklopedie jsou doprovázeny několika i více svazky obrazových příloh, zdá se, že pro naše obory přinášejí poměrně málo. Soubor oněch EM, zabírající svými více-, často i mnohasvazko-

vazných a svádí to, do značné míry kuriózně, na francouzskou revoluci (s. 68). B o ů a r d , Alain de: *Manuel de diplomatie française et pontificale 1*. Paris 1929, s. 23nn, je ještě skoupější než ostatní.

10 Srov. R o s e n m u n d , R.: *Die Fortschritte*, s. 28.

11 Tu i dále respektuji při citacích ortografické odlišnosti od současné francouzštiny, aniž je na to dále výslovně upozorňováno. Pokud jde obecně o EDR Diderotovu a d'Alembertovu, stačí upozornit na H a e c h l e r , Jean: *L'Encyclopédie de Diderot et de...Jaucourt*. Paris 1995 o 629 stranách a t ý ž : *L'Encyclopédie. Les combats et les hommes*. Paris 1998 (449 s.) a G i e r l , Martin: *Kompilation und die Produktion von Wissen im 18. Jahrhundert*. In: *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*. Hg. von Helmut Zedelmaier und Martin Mulsow. Tübingen 2001, s. 63–94, zejména s. 81nn.

12 Tak v 1. sv. „mytologicko-diplomatické“ řady EM (dále jen EMM) se výslovně praví: *Quant à la Diplomatie ancienne & moderne, nous espérons qu'on la verra ici avec plaisir fondée sur l'Ouvrage immense que les savans Bénédictins ont publié vers le milieu de ce siècle, & qui étoit le résultat des travaux de toute leur Congrégation depuis cent-cinquante ans. Quoique le mot de Diplomatie ait été déjà employé dans l'Encyclopédie Méthodique, pour désigner la connoissance des intérêt des Princes & des Républiques, nous l'avons cependant conservé à cette science, que l'on appelle aussi Paléographie, parce que ce dernier nom est d'un usage moins général* (s. VII).

vými sériemi doslova řadu běžných metrů na regálech, podával zevrubné informace o jednotlivých širokých vědních oborech a to jak technických, tak přírodovědných i duchovědných. Poněkud překvapivě se naše disciplíny nedostaly do série historické, nýbrž byly spojeny se starožitnostmi a mytologií do řady s podtitulkem *Antiquités, mythologie, diplomatique des chartres, et chronologie* (dále jen EMM), abychom ovšem řadu relevantních informací nacházeli i jinde, zejména pak ve vícesvazkové encyklopedii věnované právnictví (Jurisprudence, dále jen EMJ).¹³ Řada „mytologicko-diplomaticko-chronologická“, která má celkem pět základních svazků,¹⁴ přináší zajímavé množství relevantních informací, i když ty ani zdaleka netvoří polovinu rozsahu, jak by bylo možno z podtitulku knihy dedukovat. Nicméně i tak si zasluhují naši pozornost. Zejména je přitom nutno položit si otázky dvojího charakteru, jež je možno označit jako formální na jedné a věcné na druhé straně. Tu formálnost je třeba vidět ve vztahu k oné základní *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné* (EDR), konkrétně zejména k jejímu třetímu vydání,¹⁵ které bylo k této specializované encyklopedii časově nejbližší. Dochází ale k jistému překvapení. I když se svazky EM hlásí k „Velké encyklopedii“, ve skutečnosti nelze mezi nimi, pokud jde o zpracování nás zajímajících hesel, doložit bezprostřednější vztah. Ani co do rozsahu,¹⁶ ani co do formulací. Tak zatím co v EDR je základní heslo Diplomatika¹⁷ spojeno s heslem Diploma a autorsky s dílem Abbé Lenglet-Dufrenoy, v EMM je diplomatika zpracována anonymně tak jako všechna ostatní hesla a je od hesla „listina“ (diploma) oddělena. Svým rozsahem heslo EDR přesahuje zhruba pětinašobně.¹⁸ A tak už pouze toto zběžné srovnání naznačuje, že nejde o rozšíření nějakého základního textu, nýbrž o zcela samostatnou koncepci hesla, resp. o převzetí základních myšlenek z citovaného již díla Tassin-Toussainova, jak je na to ostatně opakovaně upozorňováno. Uveďme to na příkladu obou definic oboru ad oculos, i když se pochopitelně v podstatě nemohly výrazně odlišovat. Podle EDR (sv. 4, s. 931) je diplomatika *la science & l'art de connoître les siecles où les diplomes ont été faits & qui suggere en même tems les moyens de vérifier la vérité & la fausseté de ceux qui pourroient avoir été altérés, contre faits, & imités, pour les substituer quelquefois à des titres certains & à de veritable diplomes, event. la*

13 Paris – Liège 1786 a 1788, i když v úvodu 1. sv. se hovoří o tom, že jednotlivé svazky mají vycházet zhruba v osmiměsíčních intervalech.

14 Vycházely v letech 1786 až 1793–1794. Druhé z těchto dat zahrnuje dobu od 22. září 1792 do 21. září 1793, neboť svazek je datován druhým rokem republiky. Srov. B l á h o v á , Marie: *Historická chronologie*. Praha 2001, s. 132n.

15 Třeba konstatovat, že rozdíl mezi prvním a třetím vydáním nelze v nás zajímajícím kontextu považovat za výraznější.

16 Je třeba brát také v úvahu velký rozdíl formátů. Zatím co „Velká encyklopedie“ (EDR) je velkého folia, Encyklopedie metodické (dále jen EM) jsou kvartové. Nicméně menší typy písma způsobují, že poměr mezi stránkami obou publikací (jež jsou v obou případech dvousloupcové) není tak velký, jak by se dalo předpokládat, nýbrž je možno vyjádřit to poměrem zhruba 1:1,5, tedy dvě stránky EDR se zhruba rovnají třem stranám EM.

17 Svazek 4. Livourne 1772, s. 931–936.

18 Svazek 2. Paris – Liège 1788, s. 388–422.

science & l'art de discerner les vrais titres d'avec ceux qui étoient ou faux ou supposés; par-là on voit qu'elle renferme quelque partie de science, par l'usage qu'on doit faire dans ce discernement de la connaissance exacte de la chronologie qui étoit différemment pratiquée chez les différentes nations. EMM (sv. 2, s. 388) formule věc tak, že diplomatika je la science ou l'art de juger saine-ment des anciens titres. Elle a pour objet les chartes dont elle fixe l'age par une connoissance exacte de la nature des actes, écritures, & des diverses usages propres à chaque nation. Sa fin est de faire servir toutes ces formalités au jugement favorable ou désavantageux qu'il faut porter des diplômes. Elle ne se borne pas à fournir les moyens sûrs pour reconnoître la verité ou la fausseté des pièces, leur authenticité, ou la privation de cette condition toujours importante, mais souvent essentielle; elle étend encore ses droits jusqu'à régler les différens degrés de certitude ou de suspicion dont elles sont susceptibles. Son utilité généralement reconnue par les esprits sages & judicieux peut encore être justifiée par les témoignages des savans, & les travaux infiniment variés qu'ils ont entrepris pour cultiver un genre de littérature dont le fond est inépuisable, & dont les fruits intéressent également l'Eglise, l'Etat & la République des lettres. Le seul détail de ses richesses et de ses prérogatives en fait sentir tout le prix.

To, že jde v obou případech toliko o listiny, nemůže překvapit, stejně jako to, že se klade důraz na oddělování plev od zrna, tedy listin pravých od podvržených. Ale jistý rozdíl tu cítím v tom, že EMM akcentuje i potřebu sledovat místní či regionální specifika jednotlivých teritorií a podtrhuje funkci listin jako literárního žánru. Není ovšem třeba vyvozovat z toho nějak výraznější závěry, protože úvodní poznámka v EMM výslovně konstatuje, že celá stať je výtahem z výše zmíněné *Nouveau Traité*, což je po úvodních osmi sloupcích, které podávají obecné reflexe spolu s obecnou kritikou Jeana Mabillona, Etienne Baluze, Edmonda Martěna a Lodovica Antonia Muratoriho znovu zdůrazněno, když se podávají v 13 kapitolách s řadou oddílů a množstvím číslovaných odstavců (proti kterým brojili a brojí snad všichni historikové oboru)¹⁹ směrnice či konkrétní návody, jak se dopracovat správných závěrů. Jsou tam ovšem zpracovány i informace o různých typech dochování materiálu, tedy nejen o jednotlivých kopiích, ale také o kopiářích (tak oddíl 4. kapitoly V), jejichž užitečnost je podtrhována. Nepřehlědl-li jsem něco, není v celém rozsáhlém textu s jedinou konkrétní zmínkou o písemnostech Viléma Dobyvatele a papeže Alexandra III. (kap. I, § 3, odst. 6), až do kapitoly XII. jediné zmínky o jménech či místech, v jejichž rámci se příslušné jevy odehrávaly.²⁰ Teprve v kap. XII. přicházejí jména některých papežů resp. císařů římských či různých králů. Zmíněk časových je nejdříve poměrně velmi omezené množství, teprve v závěrečných kapitolách přicházejí

¹⁹ S výjimkou kap. I., která se dělí na paragrafy a ty na odstavce, jsou další kapitoly děleny zpravidla na dva až čtyři oddíly [Article] a ty pak na číslované odstavce, k nimž jsou vkládány nepravidelně nečíslované závěry [Corollaire]. Konkrétní citace podávám v uvedeném pořadí v závorkách přímo v textu.

²⁰ Jen když se v kap. XI, 2, 5 hovoří o látkách psacích, jsou zmiňovány některé oblasti Evropy jako specifické.

hojněji a zasahují i výjimečně až do 15. století. To, že se zájem soustřeďuje výlučně na listiny vzhledem k výše podaným definicím nepřekvapuje, nicméně přece alespoň jednou jsou zmíněny urbaniální záznamy resp. knihy úroků (kap. IV, oddíly 2, 18). Bylo už řečeno, že diplomacie věnovaná partie v EDR je výrazně stručnější, nicméně na druhé straně ukazuje originálnější způsob zpracování, což se projevuje zejména v poměrně častých odkazech na starší autory resp. jejich díla, i když i tu jsou časté i dlouhé slovní citace z těchto prací, zejména pokud šlo o kritiku Jeana Mabillona, tak zejména z úst Baudelota de Dairval (s. 932n.). Českého čtenáře může zaujmout, že v souvislosti se zpečetováním (kterému je ovšem, jako pečetím vůbec, věnována značná pozornost) je zmíněna Zlatá bula Karla IV. pro Říši.

Může překvapit, že diplomatika je v obou případech traktována izolovaně, tj. aniž je prakticky učiněna jediná zmínka o osobách resp. institucích, které se na jejich vzniku podílely. Je to na jedné straně vysvětlitelné způsobem tehdejšího traktování listiny jako takové, na druhé však skutečností, že termínům kancléř resp. kancelář je věnována v EDR neobyčejně rozsáhlá pasáž, která by vydala v normálním tisku na samostatnou knihu (sv. 3, s. 80b-114a), zatím co EMM se spokojuje dvacetirádkovým výkladem, jenž nepřekračuje dobu antickou (sv. 3, s. 651), což se snad dá vysvětlit tím, že tématu bylo vyhrazeno dostatek místa právě v níže cit. EMJ. Z řečeného plyne, že stojí za to věnovat toliko pozornost EDR. Autorem tu není původce hesla diplomatika, nýbrž Boucher d'Argis, což lze poměrně snadno vysvětlit tím, že toto heslo je chápáno v kontextu správních struktur, kterým je vůbec věnována značná pozornost, v nejširším slova smyslu a tedy vlastně mimo diplomatiku. Kancléři samotní, včetně různých arcikancléřů, velkokancléřů ap., zabírají něco přes polovinu výše zmíněného rozsahu. Jsou tu v překvapivé různorodosti uváděni hodnostáři jak různých regionálních správních struktur francouzských (kterým je pochopitelně věnována výraznější pozornost), takže lze v náznaku pozorovat i jakýsi náznak chronologického postižení příslušného vývoje, jenž je někdy dotážen až do sklonku 17. století, výjimečně až do r. 1737), tak představitelé kanceláří zahraničních. V tomto kontextu lze upozornit na to, že je věnována – *sit venia verbo* – relativně značná pozornost i poměrům v Rusku, dále pak také hodnostářům institucí církevních, ale i univerzitních. Někdy jde jen o výčet titulů resp. o uvedení úřadu, jemuž stáli v čele, jindy o více či méně podrobnou charakteristiku, a to v podstatě v jedné abecedické řadě. Nás může zajímat, že na příslušném místě dle abecedy tu přichází „český kancléř“, o kterém je poznamenáno, že v r. 1368 vlastnil městský palác v Paříži. Muselo by tak jít o Jana ze Středy, nicméně ten byl v onom roce na cestách spolu s Karlem IV. v Itálii a do Francie tudíž tehdy nemohl zavítat a velmi pravděpodobně se tak nestalo ani poté. Protože však právě tento údaj přichází s odkazem na předlohu, bylo by potřebí se na příslušný pramen podívat někdy podrobněji.²¹ Možno ještě dodat, že přicházejí i zmínky o nižších úřední-

21 Cituji příslušné místo doslova: *Chancelier de Bohême, est celui qui a la garde du sceau du roi de Bohême. La chancellerie est toujours à la suite de la cour. Il y a aussi un grand chancelier en Silésie, qui est président du conseil supérieur. En 1368, le chancelier de Bohême*

cích: vicekancléři resp. notářích (s. 91). V EMM (sv. II, s. 749b-750a) přicházejí ještě hesla *chartophylax*, *chartularius*, označující v prvním případě správního i kancelářského úředníka, v druhém osobu notářského řádu, a ovšem poměrně obšírné heslo *Notaires* (IV, s. 310–312) s následným stručnějším *Notarii*. Z cizích je věnována výraznější pozornost poměrům u papežské kurie a v Říši včetně kancléře císařovny, kdy je opět zmiňováno privilegium Karla IV., potvrzující v r. 1358 tento titul opatu fuldskému (s. 94). V této stati vůbec přichází řada odkazů na literaturu, což nebylo u jiných srovnatelných hesel ani zdaleka pravidlem. Po úvodních větách, které se pokoušejí o jakousi definici (jež se ovšem spíše nezdařila než zdařila), přichází opět alfabetický soupis kancelářů s podrobnějšími, ovšem přetržitými vstupy zejména o vnějších osudech kancelářů francouzských (se zdůrazněním jejich hospodářské funkce) a pak obdobné informace o kancelářích papežské kurie.

Neméně rozsáhlé heslo *chancellor*, *chancellerie* přichází i v EMJ (sv. II, s. 457–491), které je strukturováno obdobně jak to bylo popsáno v EDR.

Ještě je třeba zmínit se o třetím základním pojmu diplomatiky a jeho ošetření ve všech třech slovnících, totiž o listině (*charte*, *chartre*). V EDR (sv. III, s. 205b–207b) je tento pojem řazen do jurisprudence. Tím je také vysvětleno, že celá stať je koncipována jako výklad ze stávajícího práva, což platí i o EMJ (sv. II, s. 457–491), méně již o EMM (sv. II, s. 749), která sice téma pojednává velmi stručně, nicméně v historickém kontextu, při čemž ovšem uvázla v podstatě v době starověku. Nepochybně se spolehla na paralelní výklad v sesterské EMJ, i když na ni neodkazuje.

Není možno probírat obdobně další termíny, i když je třeba říci, že se jich sice řada objevuje, nicméně jsou daleko stručnější a jejich výběr – který pochopitelně nebylo možno sledovat ve výraznější úplnosti – je již na první pohled značně neúplný. Budiž to demonstrováno na informaci o archivech, kde EMM (I, s. 271) na dvou řádcích hovoří pouze o tom, že (staro)římské archivy byly spolu s pokladem uloženy v Saturnově chrámu. Zřejmě se tu opět mlčky spoléhalo na poněkud širší heslo v EMJ, kde heslo *Archives* má sice jen 4 řádky (I, s. v.), zato heslo *Scrinium* (V, s. 368) má vyhrazen celý sloupec.

V dalších heslech EMM se rovněž nejčastěji ulpívá na antice, i když leckdy přicházejí i jednotlivosti ze středověku, které ovšem někdy převládnu. Novověk prakticky zůstává zcela na okraji. Ilustrativně uvedu v úvahu připadající hesla jejich francouzským označením a připojím jen několik poznámek: *Actes* (I, s. 56n.) uvíznuvší v antice, *Cartulaire* (I, s. 673n.) s řadou jmenovitých příkladů ze středověku a se zdůrazněním toho, že nejde jen o opisy listin, ale i o evidenci hospodářského charakteru v užším slova smyslu, *Cirographe* (II, s. 65n.), *Codex*, *Codicilli* (II, s. 101), *Interpolation* (III, s. 281n.), *Inscription* (III, s. 275–279), *Itinéraire* (III, s. 312), *Lettres historiées* (III, s. 516n.), *Librarius* – *Libraria* (III, s. 529n.). Heslo *Bibliothèque* (I, s. 452–455), byť má plných 6 sloupců tisku, se zabývá jen antikou. Neobyčejně zkrátka dopadla *Palaeographie* (IV,

avoir un hôtel à Paris. Voyez Sauval, antiq. tom II. p. 151. (s. 85). Zmínka o Slezsku je ovšem zmatená, takže i informace o Paříži musí být brána více než s rezervou.

s. 503) se svými osmi řádky²², ale s odkazy na hesla *Ecriture, Lettre, Diplomatique* a ovšem na první hesla jedné každé písmeny abecedy, kde jsou tu i v EDR často i podrobnější výklady, které zabíhají do paleografie a kde se nalézají porůznu i některé typologické paleografické termíny, byť o jejich exaktnosti je třeba hovořit s jistou zdrženlivostí. Poměrně zevrubně je probráno heslo *Notes de Tiron* (IV, s. 312–322), kde takřka polovinu zabírají tabulky, stejně jako přichází rozsáhlý soupis zkratk (EMM I, s. 15–31), kterému je předesláno několik stran výkladu o jednotlivých jejich typech. Rovněž cifrám (*Chiffres* I, s. 782–795) je věnována značná textová pozornost, překračující výrazně latinský kulturní okruh. A konečně v pátém svazku Reklamanty (*Réclames*) mají čtyři řádky, registra nepřicházejí vůbec, zato sfragistice je věnováno poměrně dost místa. Vedle souhrnného hesla (*Sceau ou scel*), které je převzato z *Nouveau Traité* (sv. V, s. 319–356) ve velkém rozsahu a při čemž se zmiňuje i pečeť Václava II. z r. 1300 (s. 339), lze odkázat na rozsáhlé heslo *Bulles* (I, s. 531–541), *Contre-scel a Contre-sceller* (II, s. 197–201) či *Epée* (II, s. 547) nebo *Exergue* (II, s. 616–618), kdy se ale uvádí, že jde jen o medaile, byť je známo, že tyto nápisy přicházely i na pečetích.

To je stručný výčet významnějších hesel z oblasti pomocných věd historických, přičemž bych rád konstatoval, že jsem záměrně vynechal jak numismatiku, tak také metrologii. Nebyla však zmíněna ještě jedna disciplína, jejíž jméno se dostalo dokonce do širšího titulu EMM a jež byla oblíbeným předmětem zájmu, totiž chronologie, na jejíž důležitost se průběžně klade důraz i ve výkladech diplomatických. Ostatně víme, že francouzská věda ji dlouho doslova integrovala do této disciplíny.²³ Vedle různých hesel doprovodných o jednotlivých časových veličinách (*Jour, Mois, Année Clepsydra, Clef des fêtes mobiles, Concurrens et lettres dominicales, Epactes* atd.) to jsou zejména tři souhrnná hesla *Calendrier* (EMM I, s. 565–619), *Chronologie* (EMM II, s. 6–50) a *Dates* (EMM II, s. 306–318) s tím, že pokud jde o různé další okruhy problémů, jako je chronologie židovská, kalendář egyptský či řecký atd., odkazuje se na jiná hesla v této řadě, či v řadách dalších (tak u chronologie židovské na EM věnovanou teologii). V části narativní je text do značné míry přebírán doslova z EDR (III, s. 370–379), kde přichází jako autorské heslo.

Při detailnějším rozboru, který by byl více než vítán, by bylo možno připojit různá další pozorování a uvědomit si vzájemnou závislost různých encyklopedií, které přebíraly často celá hesla. To platí na jedné straně o bezprostředně návazných mnohasvazkových encyklopediích francouzských, ať jde o slovník Robinetův²⁴ vydávaný v 70. a 80. letech 18. století v Londýně, či o encyklopedii de

22 Výslovně se konstatuje, že *toutes les règles de paléographie souffrent de nombreuses exceptions*.

23 Stačí upozornit na výše cit. příručku Giryho či nejnověji na VIII. kapitolu slovníku *Vocabulaire international de la diplomatie*, sice pod redakcí Milagros Cárcel Ortíové, Valencia 1994, nicméně koncepce díla byla francouzská (Henry-Robert Bautier).

24 *Dictionnaire universel des sciences morale, économique, politique et diplomatique ou Bibliothèque de l'homme d'état et du citoyen*, publ. par M. Robinet.

Feliceho, jejichž 42 svazků vyšlo v rozpětí pouhých šesti let, aby šest svazů dodatků vyšlo během dvou roků.²⁵ Ale platí to i o EDR, kde se v úvodu třetího svazku na s. XIV výslovně praví, že řada hesel je přebírána z německého slovníku Hederickova.

Čím více se dnešní čtenář noří do labyrintu encyklopedií 18. století, tím více zjišťuje, že jde o téma, které vedle toho, že odpovídá na kladené otázky podstatou své existence, zároveň klade otázky po vzniku těchto encyklopedií a jejich vzájemném vztahu.²⁶ To se na jedné straně vymyká možnostem této stručné stati, na druhé ale donutí dnešní badatele k tomu, aby se k těmto otázkám vraceli, neboť tak bude možno odkrýt všelijaké souvislosti nejen obecné, ale i v rámci jednotlivých oborů, jak se o to alespoň náznakově pokusila tato drobná miscela.

HISTORISCHE HILFSWISSENSCHAFTEN, VORNEHMLICH DIE URKUNDENLEHRE IN DEN FRANZÖSISCHEN ENZYKLOPÄDIEN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. JH. (ERSTE BEMERKUNGEN)

Der Autor versucht sich in den französischen Enzyklopädien der zweiten Hälfte des 18. Jh. aus der hilfswissenschaftlichen Sicht mindestens rahmenweise zu orientieren. Mit anderen Worten heißt das, daß die grundlegenden Enzyklopädien der Zeit, nämlich die Diderot – d'Alembertsche *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* und zahlreichen an sie anknüpfenden bzw. aus ihr direkt hervorgegangenen *Encyclopédies méthodiques*, besonders die über Mythologie, Diplomatie und Chronologie, weniger die über Jurisprudenz, hilfswissenschaftlich kurz beschrieben bzw. analysiert wurden, wobei auch ihre Limite gezeigt werden. Es werden dabei Stichworte zweierlei Art unterschieden, nämlich die breit angelegten, narrativen, und die knappen, die nur ganz kurze Information geben sollten. Profiliert ist hier freilich besonders die Diplomatie, die jedoch meist auf den *Nouveau Traité* basiert, nicht weniger auch die Chronologie, während dessen andere Disziplinen in den Hintergrund treten. Numismatik und Metrologie habe ich mit Absicht ausgeklammert.

²⁵ *Encyclopédie ou dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines*, par M. de Felice. Yverda 1770–1775.

²⁶ Protože jsem se nechtěl a ani nemohl pustit do širších kulturněhistorických souvislostí, jež by mne v tomto stručném příspěvku mohly zavést, upouštím rovněž od citací příslušné obecnější literatury.